

RAZŠIRJENOST ORODIJ E-DEMOKRACIJE IN E-PARTICIPACIJE V SLOVENSКИH OBČINAH**

Povzetek. Prispevek analizira razširjenost uporabe e-demokracije v slovenskih občinah, in sicer z vidika analize orodij e-participacije. Izhodišče prispevka je teorija e-demokracije v povezavi z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, ki prek različnih orodij e-participacije omogoča sodelovanje in vključenost državljanov oziroma občanov v procese oblikovanja odločitev, ki bi zadovoljile čim širšo javnost. Na podlagi analize uradnih spletnih strani slovenskih občin ugotavljamo, da vse občine ponujajo e-dostop in različne oblike e-konzultacij, drugih e-orodij najdemo le za vzorec; poleg tega se število občin, ki bi ponujale raznovrstna orodja e-participacije – gledano primerjalno z rezultati raziskav iz 2006 in 2009 – zmanjšuje.

Ključni pojmi: e-demokracija, e-participacija, e-orodja, občine, Slovenija

Uvod: e-demokracija in e-participacija

Pri znanstvenem preučevanju e-demokracije¹ se kot temeljno izhodišče pojavlja neizogibnost interakcije med družbo in tehnologijo. E-demokracijo je nujno preučevati z vsaj treh vidikov; prvič, z vidika pomena aktivne civilne družbe za demokratično delovanje, drugič, z vidika razvoja informacijsko-komunikacijskih zmogljivosti, ki tovrstno delovanje civilne sfere operativno podpirajo, in tretjič, z vidika spoznanj o vlogi informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT) kot bistvenih tvorcev nove dobe informacijske družbe (Pičman Štefančič, 2008: 19). Nedvomna povezanost navedenih dejavnikov

* Dr. Miro Haček, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani; Simona Kukovič, asistentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ Uporabo sodobnih informacijsko-komunikacijskih (IKT) tehnologij v demokratičnih praksah obstoječih političnih sistemov avtorji poimenujejo različno. Pri nekaterih avtorjih zaznamo pojem e-demokracija (e-democracy) (na primer Oblak, 2002), drugi uporabljajo pojem virtualna demokracija (virtual democracy) (na primer Hagen, 1996) ali digitalna demokracija (digital democracy) (Hacker in van Dijk, 2000). V osnovi so izhodišča avtorjev kljub različnemu poimenovanju zelo podobna, med njimi se določene razlike pojavljajo le pri poudarkih na določenem vidiku elektronske demokracije. V prispevku uporabljamo izraz e-demokracija, tako zaradi primernosti glede na obravnavano temo, kot tudi zaradi splošnosti predpone »e-«, ki predstavlja tehnološki in človeški napredek v vsakdanjem družbenem življenju.

je ključnega pomena za razmisleke o e-demokratični prihodnosti, ki naj bi civilni družbi ponudila nove komunikacijske, informacijske in participativne možnosti, s stališča družbenih organizacij pa pripomogla k razvoju novih procesov, razmerij in odnosov. Vpeljevanje novih tehnologij v demokratične procese omogoča vsaj štiri učinke, ki so: izboljšanje informiranosti družbe, zagotavljanje transparentnosti oblastnega delovanja, širitev participativnih zmogljivosti za državljane in povečanje deliberativnih zmogljivosti v civilni sferi (Pičman Štefančič, 2008: 24).

Preden se poglobimo v analizo enega izmed naštetih učinkov vpeljevanja novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij – razširjanje participativnih zmogljivosti za državljane – je treba pojasniti uporabo različnih poimenovanj e-demokracije. Oblak (2003: 135) trdi, da ni jasnega in enoznačnega odgovora na vprašanje, kaj je e-demokracija, prav tako tega pojma ne opisuje ena sama soglasna in nesporna definicija. Clift (2006) pravi, da gre pri e-demokraciji za vprašanje, kako lahko internet okrepi obstoječe demokratične procese in poveča možnosti za interakcijo skupin in posameznikov z odločevalci ter le-tim omogoči, da dobijo več informacij in podatkov o zahtevah in željah državljanov; internet torej vidi kot orodje, ki e-demokraciji omogoča nove možnosti tako komunikacije kot tudi participacije med državljani in državo (Clift v Riley in Riley, 2003: 11). Po njegovem mnenju e-demokracija predstavlja uporabo IKT-a in strategij znotraj političnih in vladnih procesov na mednarodni, nacionalni in lokalni ravni s strani demokratičnih akterjev, kot so državljani oziroma volivci, politične organizacije, izvoljeni uradniki, vlada in ne nazadnje mediji. E-demokracija omogoča večjo aktivno participacijo državljanov v neposrednih oblikah vključevanja (Clift, 2004). Hacker in van Dijk (2000) e-demokracijo opredelita kot izvajanje demokratičnih praks brez omejitev časa in prostora ter katerih koli drugih fizičnih omejitev s pomočjo IKT-a in računalniškega komuniciranja. Dodajata, da te nove demokratične prakse pomenijo dodatek oziroma nadgradnjo že poznanih obstoječih demokratičnih praks. Podobno razmišlja tudi Oblak (2003: 135), saj pravi, da e-demokracija ni projekt, ki bi tekmoval z obstoječimi demokratičnimi sistemi, temveč je kompatibilen s številnimi različnimi obstoječimi institucijami, pri čemer je v praksi najpogosteje zastavljen tako, da poskuša odpraviti pomanjkljivosti slednjih. E-demokracija torej ni nova vrsta ali oblika demokracije, temveč je zgolj prilagoditev že obstoječih form novim okoliščinam.

Vendar pa e-demokracija ne predstavlja le dostopa do informacij javnega značaja na spletnih straneh državnih in javnih institucij in tudi ni samo možnost komunikacije državljanov s svojimi političnimi predstavniki prek elektronskih sporočil. E-demokracija je skupek elektronskih orodij, ki dajejo državljanom možnost oblikovanja mnenj – tako državljani postanejo sooblikovalci mnenj, ki so objavljena na spletnih straneh političnih odločevalcev

in so kot taka javna. Politični odločevalci, ki prosijo za mnenja državljanov oziroma volivcev, lahko le-ta kasneje vključijo v svoje odločitve in načrte. Državljeni so zaradi tega vključeni v komunikacijske in odločevalske procese znotraj državnih oziroma občinskih institucij. Poleg tega e-demokracija omogoča tudi večjo demokratizacijo političnega življenja zaradi vsaj treh predpostavk (Oblak, 2003: 28–31):

1. *preprostost, dostopnost in interaktivnost tehnologije* – gre predvsem za fenomen v sodobni družbi, ki predstavlja problem prostorskih, fizičnih in časovnih ovir, ki s pomočjo IKT-a postanejo nerelevantna; poleg tega je informacijska tehnologija preprosta in obče dostopna;
2. *revitalizacija vloge državljana* – načelo se nanaša na nujnost pri redefiniranju vloge državljana; potrebno je najti nove načine, s katerimi bi državljanse spodbudili k javnemu delovanju, za kar IKT ponuja enostavno rešitev;
3. *vstop državljanov v odločevalske procese* – sooblikovanje in aktivno vključevanje državljanov, pri čemer imajo pomembno vlogo tudi politične institucije, ki omogočajo participacijo državljanov.

E-demokracija torej odpira poti za izkoristek IKT-a pri *on-line* delovanju na področjih, kot so dostop do informacij, anketne poizvedbe, politične razprave, politične kampanje in zbiranje sredstev, komuniciranje med državljeni in odločevalci, podajanje komentarjev in predlogov o političnih usmeritvah, posredovanje mnenj o predlogih zakonov in drugih splošnih pravnih aktov, širše družbeno posvetovanje o zadevah skupnega pomena, vlaganje peticij, registracija volivcev ter ne nazadnje glasovanje oziroma oddaja volilnega glasu (Pičman Štefančič, 2008: 36).

Kot bistven element e-demokracije se izpostavlja gradnja participativnih kanalov. E-participacija predstavlja osrednje jedro e-demokracije, saj je v tej sferi demokratičen prispevek IKT-a najočitnejši – nove tehnologije prinašajo v odločevalske procese izjemne možnosti sodelovanja, soudeležbe in soodločanja državljanov, kar ustaljenim demokratičnim mehanizmom odpira nove razsežnosti še do nedavnega povsem nepredstavljivega obsega civilne participacije. E-participacija se nanaša na vse oblike aktivnega civilnega vključevanja in tehnološko podprte komunikacij, pa naj gre zgolj za podajanje stališč in mnenj, interaktivno sodelovanje pri pripravi predlogov ali celo enakopravno (so)odločanje (Pičman Štefančič, 2008: 43). E-participacijo zato številni politični akterji vidijo kot rešitelja vedno bolj žgočega problema demokratičnega deficita na vseh ravneh političnega sistema. Kljub temu je realnost e-participacije nekoliko drugačna, saj sama po sebi ne pomeni končne rešitve nizke politične participacije državljanov. Možnosti participacije so tako odvisne od pripravljenosti državljanov, da uporabijo možnosti, ki jih IKT ponuja za njihovo aktivno sodelovanje, ter postanejo

bolje informirani volivci in igralci družbenega dogajanja. Gotovo pa lahko e-participacija kot eden (naj)pomembnejših vidikov e-demokracije pripomore k odpravljanju nekaterih ključnih problemov demokratičnega deficita v predstavnških demokracijah (glej na primer Oblak, 2000: 121).

E-participacija vključuje sodelovanje in soodločanje državljanov v postopku oblikovanja politik v političnih strankah in organizacijah civilne družbe, pri nadzoru izvoljenih predstavnikov, v procesu sprejemanja politik ter v zakonodajnem postopku (E-Envoy, 2002: 23). V okviru sinteze med potenciali IKT-a in (so)delovanjem oziroma (so)udeležbo državljanov na področju zadev javnega pomena Coleman in Gøtze (2001) izpostavljata pet področij, kjer vpeljava tehnoloških zmogljivosti lahko pripomore k civilni participaciji. Ta področja so podajanje informacij, posvetovanje in zbiranje stališč, oblikovanje vizij, skupinsko odločanje, oblikovanje odločitev in sprejemanje odločitev (glej tabelo 1).

Tabela 1: MODELI CIVILNE PARTICIPACIJE

podajanje informacij	posvetovanje in zbiranje stališč	oblikovanje vizij	skupinsko odločanje	oblikovanje odločitev in sprejemanje odločitev
<ul style="list-style-type: none"> • oglasne deske • okrožnice • informacije o združenjih • rezultati anket in posvetovanj • letna poročila • odgovori na pogosta vprašanja 	<ul style="list-style-type: none"> • ankete • fokusne skupine • javni forumi • ekspertne skupine 	<ul style="list-style-type: none"> • svetovalne delavnice • delavnice vizij • javne predstavitve 	<ul style="list-style-type: none"> • deliberativne ankete • civilne porote • skupine za obravnavo problemov • konference konsenza 	<ul style="list-style-type: none"> • referendumi • volitve • sveti lokalne samouprave • interesni zbori

Vir: Coleman in Gøtze (2001).

Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) je razvila tri-stopenjski model razvoja e-participacije oziroma vključevanja državljanov v politično odločanje (Coleman in Gøtze, 2001: 13):

1. *informiranje* – gre za enosmeren odnos med državo in državljani, v katerem ti aktivno in pasivno pridobivajo informacije, ki so osnova in pogoj za politično participacijo (na primer uradne spletne strani);
2. *posvetovanje* – gre za dvosmeren odnos med državo in državljani, v katerem država pridobiva povratne informacije o mnenju državljanov; država opredeli problematiko, o kateri želi izvedeti mnenja državljanov (primer spletni posveti o zakonskih predlogih);
3. *aktivna participacija* – gre za partnerski odnos med državo in državljani, v katerem državljani aktivno sodelujejo pri oblikovanju javnih politik in odločanju o njih; čeprav končno odločitev še vedno sprejme država, je

državljan v tem odnosu prepoznan kot pomemben akter na področju pobude in oblikovanja javnih politik ter ne nazadnje odločanja o njih (primer referendum).

Temelj demokracije je aktivna udeležba državljanov v javnem življenju, ne samo na nacionalni, temveč tudi na lokalni ravni. Samoupravne lokalne skupnosti so namreč eden od glavnih stebrov vsake demokratične ureditve, pravica državljanov, da sodelujejo pri upravljanju javnih zadev, pa eno od temeljnih demokratičnih načel. Nizka stopnja udeležbe v demokratičnem procesu je skrb vzbujajoč pojav in ovira za delovanje lokalne demokracije. Ob demokratično izvoljenih organih lokalnih skupnosti so morda še bolj pomembne oblike neposredne udeležbe državljanov v lokalni demokraciji. Zato je treba ustvariti sisteme lokalne demokracije, v kateri imajo državljani kar največjo možnost participacije. Uporaba e-participacije predstavlja pomemben korak v tej smeri. V prispevku bomo analizirali razširjenost uporabe e-demokracije v slovenskih občinah; analizirali bomo orodja e-participacije v slovenskih občinah in ugotavljali, katere občine (glede na njihovo velikost po številu prebivalcev) ponujajo največ teh orodij. Poleg tega bomo trenutno stanje e-participacije po občinah primerjali s prejšnjimi primerljivimi raziskavami. Hkrati bomo, izhajajoč iz teoretskih predpostavk, preverjali domnevo, da se s širitvijo IKT-a povečujejo možnosti e-participacije občanov, tako glede števila občin, ki občanom ponujajo orodja e-participacije, kot tudi same raznolikosti orodij e-participacije.

Orodja e-participacije

Z vpeljavo IKT-a v demokratične procese se odpirajo nove možnosti sodelovanja oziroma participacije državljanov. IKT namreč omogoča e-demokraciji vrsto različnih modelov e-orodij, ki dopuščajo bolj ali manj aktivno vključevanje državljanov v demokratično delovanje oblasti. Državljan si lahko poljubno in glede na njihov lasten interes izberejo želeno obliko sodelovanja, pa naj se ta nanaša na uporabo novih tehnologij za enostavno posredovanje pobud, pritožb in dopolnil, posredovanje kritik in komentarjev, izražanje mnenj, interesov in stališč, *on-line* vpogled v že vložene pobude in potek postopkov v zvezi z njimi, sprožitev peticije in zbiranje podpisov, vložitev zahtev za obveščanje o odprtih forumskih tematikah ali pa zgolj za komunikacijo z odločevalci. Možnosti e-orodij so omejene le s tehnološkimi zmogljivostmi in kreativnostjo njihovih ustvarjalcev; končni uspeh e-orodij pa je odvisen predvsem od aktivnosti in pripravljenosti državljanov, da jih uporabljajo.

Na področju e-demokratične institucionalizacije e-orodij se kot najprimernejša uporablja klasifikacija na podlagi neposrednega vložka

sodelujočih.² S ciljem oblikovanja vsebinsko upravičene in racionalne kategorizacije je predlagana alternativna sistematizacija e-orodij, ki upošteva tako naravo aktivnosti soudeležencev kot tudi njihov prispevek k odprtosti in demokratičnosti odločevalskih struktur:

1. *informacijska e-orodja*: nanašajo se tako na diseminacijo kot na konzumacijo informacij, pa naj bodo avtorji le-teh državljani, civilne skupine ali oblastniki. Pojemovno takšna ravnanja opredeljuje pravilo, da ena stran udeležencev ostaja neaktivna. V to skupino se zato uvrščajo razne oblike e-dostopa (e-poštna opozorila, e-brkljalniki ...);
2. *komunikacijska e-orodja*: prisotno je aktivno sodelovanje tako na strani države kot tudi civilne družbe, pri čemer le-ta še ni enakopravni udeleženev v odločevalskih procesih. Ta kategorija e-orodij se zato nanaša na tisto skupino delovanja, ki zahteva aktivizacijo participantov, a hkrati ne predvideva neposredne korelacije med tem delovanjem in končno sprejeto odločitvijo. V to kategorijo se uvršča e-forume (tako tiste, v katerih se povezuje zgolj civilna raven družbe, kot tudi tiste, v katerih sodelujejo državljani in predstavniki oblasti), e-ankete in e-peticije.
3. *participativna e-orodja*: ta kategorija predstavlja množico vseh tistih interakcij med civilno družbo in državo oziroma odločevalci, ki terjajo aktivno vključitev sodelujočih in hkrati predvidevajo odzivnost oblasti, pri čemer se slednja lahko stopnjuje od zgolj obvezne obravnave rezultatov komunikacije v odločevalskih strukturah, opredelitve do posredovanih mnenj, pa do brezpogojne zavezanosti izraženi volji. Glede na zapisane kriterije v to skupino spadajo formalno urejene oblike e-posvetovanj, e-volitve in e-referendumi (Pičman Štefančič, 2008: 57).

E-orodja so nedvomno eden od najvidnejših atributov e-demokracije – pa naj gre za aplikacije, ki omogočajo državljanom pretežno pasivno pridobivanje relevantnih informacij kot vitalnih predispozicij demokratične vključitve, ali pa za (inter)aktivne aplikacije. E-participacija se lahko torej izvaja prek različnih orodij; v nadaljevanju prispevka izpostavljam tista e-orodja, ki posebej vključujejo ključne mehanizme za zagotavljanje vključevanja in sodelovanja državljanov.

1. *E-dostop* je osnovna in neizogibna točka vsega nadaljnjega e-demokratičnega delovanja; predstavlja izhodišče posredovanja in pridobivanja relevantnih informacij, ki državljanom omogočajo enakopraven in ozaveščen vstop v javno sfero, sodelovanje v deliberativnih procesih

² Glej tudi klasifikacijo Organizacije za gospodarsko povezovanje in razvoj (OECD, 2003), ki izpostavlja tri skupine e-orodij, in sicer informacijske, posvetovalne in aktivno participativne; podobno klasifikacijo funkcij in vsebine oblastnih spletnih strani najdemo pri Norris (2004: 21), ki e-orodja deli na informacijska, komunikacijska in akcijska, ter pri Organizaciji združenih narodov (OZN, 2005: 20), ki participativna e-orodja deli na e-informacije, e-posvetovanja in e-oblikovanje odločitev.

in aktivno participacijo v demokratičnem delovanju sodobnih družb. Cilj tega orodja je, da državljanom omogoči lažji dostop, pregled in nadzor nad rezultati delovanja in odločanja njihovih predstavnikov v različnih organih in institucijah na državni in lokalni ravni oziroma do vseh javnih on-line dostopnih informacij. E-dostop je strogo pasivno orodje, vendar je kljub temu v praksi prevladujoče e-orodje (Trechsel et al., 2003: 5).

2. *E-posvetovanje/e-anketa* omogoča državljanom, da izražajo svoja mnenja o javnih zadevah, ki jih vnaprej opredeli oblast; na ta način se lahko preverja mnenja in možne reakcije javnosti na odločitve oblasti. Cilj tega orodja je ugotoviti utrip javnosti; pri tem orodju lahko državljan aktivno izraža svoje mnenje, vendar v omejenem obsegu (na primer vnaprej modelirani možni odgovori).
3. *E-peticija* omogoča državljanom, da postanejo pobudniki političnega delovanja – da prvič, sprožijo peticijo po lastni presoji o neki javni zadevi, in drugič, da takšno pobudo s podpisom podprejo.
4. *E-forum* je orodje, ki državljanom dopušča medsebojno izmenjavo individualnih in drugih stališč in mnenj o določeni javni zadevi. Cilj tega orodja je okrepiti proces oblikovanja državljskih mnenj s pomočjo deliberativnega soočanja, ki se lahko odvija pred sprejemanjem političnih odločitev, po njem ali neodvisno od njega. Institucije javne oblasti lahko na svojih spletnih straneh prek tega orodja zagotovijo možnost izmenjevanja mnenj in stališč zainteresiranih državljanov.
5. *E-konzultacija* je interaktivna tehnika, ki vključuje povratno komunikacijo med državljanom in javno oblastjo. To orodje se uporablja za vključevanje različnih javnosti, ekspertov in/ali interesnih skupin, nevladnih organizacij in drugih javnih in političnih akterjev, ki imajo možnost komentiranja posameznih tem, o katerih se sprejemajo odločitve na določenih policy področjih. Cilj tega orodja je gojiti participativno/koooperativno kulturo z opogumljanjem splošne javnosti, interesnih skupin in ekspertov, da participirajo v odločevalskem procesu.
6. *E-referendum* državljanom omogoča direktno participacijo v odločevalnem procesu; njihova večinska odločitev je obvezujoča za javno oblast. Cilj tega orodja je ponuditi državljanu možnost, da se izjasni o specifičnih javnih rešitvah, ki naj bi se sprejele.
7. *E-glasovanje* je digitalizacija volilnega procesa; namenjeno je občanom kot volivcem, da lahko izbirajo tiste predstavnike javne oblasti ali uradnike, ki jih je treba izvoliti; to orodje vključuje tudi dodatne mehanizme za on-line registracijo volivcev in druge operacije, ki so potrebne za demokratično izvolitev predstavnikov. Cilj tega orodja je doseči večjo udeležbo občanov v volilnem procesu.
8. *Spletni dnevnik* prispeva h krepitvi politične participacije in širjenju pro-

stora politične svobode prek sporočanja, nagovarjanja in izobraževanja (glej Pičman Štefančič, 2008: 59-89 in Kvas, 2005).

Razmisleki o e-orodjih, ki naj bi kar se da korektno in celovito povzeli njihove potenciale v demokratičnem delovanju družb, morajo vsebovati tudi družbene dejavnike, saj narekujejo konkretno primernost posameznih e-orodij in tako v veliki meri krojijo (ne)uspeh e-demokracije. Realizacija e-demokracije je namreč, poleg pravne, tehnološke in sistemske umestitve e-orodij, vedno neposredno odvisna od splošne participativne tradicije in civilnega stanja duha. Slednja dejavnika namreč ključno vplivata na izbor in ustreznost e-orodij, zato je potreben tehten premislek o konkretnih družbenih danostih za načrtovanje in izbor aplikativno primernih e-orodij.

Slovenija se je sicer jasno opredelila in napotila po poti informacijske družbe, ki daje izvrstno podlago za vpeljavo tehnoloških dosežkov v demokratično sfero na državni in lokalni ravni, vendar je (kljub opredeljenim strateškim ciljem ter jasni zavezanosti e-demokraciji oziroma participaciji in soodločanju državljanov v odločevalskih procesih) situacija glede implementacije strategij in doseganja zastavljenih ciljev splošne participacije državljanov/občanov v odločevalskih procesih precej slaba. Kot opaža Delakorda (2008: 2), je zaskrbljujoče predvsem dejstvo, da Slovenija globalno zaostaja pri implementaciji e-demokracije in e-participacije, saj je bila leta 2004 uvrščena na 41. mesto med 192 državami sveta, leta 2005 pa na 46. mesto. Pri tem je potrebno poudariti, da se je Slovenija na skupnem indeksu e-uprave v študiji ZN za leto 2008 uvrstila na relativno solidno 26. mesto med 192 državami, s čimer je obdržala mesto, na katerega se je uvrstila v študiji iz leta 2005. Delakorda (2008: 4) to diskrepanco med splošno razvitsostjo e-uprave ter relativno stagnacijo in zaostajanjem Slovenije na področju e-demokracije in e-participacije pripisuje relativno pozni uvrstitvi e-demokracije na strateško raven razvoja e-uprave v strategijah Republike Slovenije. Iz poročila ZN o stanju e-uprave, ki med drugimi meri tudi indeks elektronske participacije, je razvidno, da je Slovenija v letu 2011 poslabšala stanje na področju kakovosti in uporabnosti vladnih informacij in storitev pri vključevanju državljanov v oblikovanje javnih politik ter na področju spodbujanja posvetovalnega in participativnega sprejemanja odločitev. V poročilu za leto 2009 je namreč imela vrednost indeksa 0.5143 in je bila uvrščena na 20. mesto na svetu, v poročilu za leto 2011 pa je občutno poslabšala uvrstitev, saj ima vrednost indeksa 0.2105 in je uvrščena na 72. mesto nominalne lestvice držav (skupaj z Bolivijo, Kitajsko, Indonezijo, Senegalom, Grenado, Latvijo, Gruzijo in Filipini) oziroma na 24. mesto po indeksirani vrednosti. Po drugi strani pa je Slovenija prejela nagrado ZN s področja odličnosti v javni upravi (UNPSA 2012) za projekt *Informacijska podpora postopkom priprave predpisov* (IPP) v kategoriji Izboljševanje participacije na področju odločanja z

uporabo novih mehanizmov (Inštitut za elektronsko participacijo, 2012). Obe novici – čeprav sta si nasprotujoči – osvetljujejo aktualno stanje na področju participacije državljanov v demokratičnih procesih in postopkih priprave predpisov v okviru e-uprave ter tako kličejo po dodatni refleksiji aktualnih izzivov e-participacije v Sloveniji. Glede na te podatke lahko zapišemo, da slovenski e-upravi manjka konceptualni premik v smeri k državljanom usmerjene in s strani civilne družbe vzpostavljene e-participacije.

Analiza e-participacije v slovenskih občinah

Kot smo že ugotovili, e-participacija ni dejavnost, ki bi se odvijala samo na nacionalni ravni, temveč je enako pomembna tudi za druge ravni oblasti, še zlasti za lokalno. Vlada Republike Slovenije je leta 2003 sprejela Strategijo uvajanja e-poslovanja v lokalne skupnosti (E-občine). Strategija opredeljuje smernice uvajanja e-poslovanja v lokalne skupnosti, probleme, vizije, dejavnike uspeha, cilje, institucionalni vidik ter načrt razvoja e-poslovanja občin. V petem poglavju strategije je izpostavljena tudi e-demokracija, hkrati pa so naštetje e-storitve, ki jih morajo občine ponuditi svojim občanom (na primer forumi, klepetalnice, ankete in drugo); strategija predlaga tudi redno tedensko komuniciranje med občani in občinsko upravo. Tako morajo občine svojim občanom zagotoviti možnost sodelovanja in pošiljanja predlogov, vprašanj, pobud in mnenj. Na podlagi strategije morajo občinski delavci na vsako vprašanje, mnenje ali pobudo posredovati vsaj en (pisni) odgovor; prav tako morajo občinski delavci podati argumente, ali so predloge, pobude in mnenja občanov upoštevali ali ne. Poleg tega pa strategija nalaga občinskim delavcem, da morajo pred vsako pomembno odločitvijo na svoji uradni spletni strani objaviti spletno anketo, ki bi preverila odziv občanov ter odgovorila na vprašanje, ali določeno odločitev oziroma načrt občani podpirajo ali ne (Ministrstvo za informacijsko družbo, 2003).

Ker nas je zanimalo dejansko stanje e-demokracije in e-participacije v slovenskih občinah, smo analizirali uradne spletne strani občin ter pripravili pregled e-orodij, ki jih posamezne občine ponujajo svojim občanom.³ Najprej smo preverili, ali ima občina uradno spletno stran ter ali dopušča javnosti komentiranje objavljenih novic. V nadaljevanju smo ugotavljali, katera orodja e-participacije so na voljo občanom; pri tem smo bili posebej pozorni na to, ali ima občina katero izmed najbolj razširjenih e-orodij: e-dostop; e-anketa/posvetovanje; e-forum ter e-pošto oziroma konzultacije.⁴

³ Raziskavo »E-demokracija in e-participacija v slovenskih občinah« smo izvedli na Centru za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij, in sicer v drugi polovici marca in v začetku aprila 2013. Zbrani podatki prikazujejo aktualno stanje uporabe e-orodij po slovenskih občinah, zato je njihova točnost in relevantnost časovno omejena.

⁴ Pri pregledovanju in analiziranju orodij e-participacije v slovenskih občinah smo ugotovili, da se

Ugotovili smo, da imajo vse slovenske občine, torej 211 (100%), uradno spletno stran in prav vse občine na spletni strani omogočajo e-dostop do raznih uradnih objav, kot so občinski predpisi, razpisi, natečaji, dogodki, strategije, napovedi, razna poročila, sklici sej občinskih svetov (ponekod tudi zapisniki sej), vloge, obrazci in drugo.⁵ Če slednje primerjamo z rezultati že opravljenih raziskav,⁶ ugotovimo, da se odstotek slovenskih občin, ki imajo uradno spletno stran zvišuje, in sicer s 86,8 % v letu 2006 na 99,1 % v letu 2009, pa vse do današnjih 100 %. Enak trend zasledimo pri e-dostopu, saj ga je leta 2006 ponujalo 174 občin, kar znaša 84,9 %, leta 2009 pa 184 občin oziroma 87,6 %.

Naslednje e-orodje, ki ga izpostavljamo, je e-anketa (oziroma e-posvetovanje).⁷ Ugotovili smo, da ima trenutno le 38 slovenskih občin (18 %) na svoji uradni spletni strani objavljeno e-anketo oziroma e-posvetovanje.⁸ Če smo pri e-dostopu ugotovili trend naraščanja odstotka glede na prejšnje raziskave, pri tem e-orodju zaznamo ravno obraten trend. Leta 2006 je namreč 31,2 % občin uporabljalo e-anketo kot orodje e-participacije, leta 2009 je zaznati upad na 19,5 % občin. Tudi pri uporabi e-foruma⁹ ugotavljamo zmanjševanje števila občin, ki omogočajo ta tip orodja e-participacije. Leta 2006 je 12,7 % občin svojim občanom ponujalo e-forum; podatki iz leta 2009 že nakazujejo na zmanjševanje uporabe e-foruma (6,7 % občin); trenutno pa je občin, ki imajo na uradni spletni strani e-forum, le še 8, kar znaša 3,8 %.

– sicer redke – občine pojavljajo na portalih, kot sta »e-občina.si« ali »savinjsko-informativni družbeni portal«, kjer imajo možnost objavljanja lokalnih novic in tudi e-orodij (na primer e-anketa). Obstaja tudi portal »MojaObcina.si«, ki ga je ustanovilo zasebno podjetje in ki omogoča pridruženim občinam (trenutno je vključenih 31 občin, največ, 12, iz Osrednjeslovenske statistične regije) objavljanje lokalnih novic in dogodkov, ki jih lahko registrirani uporabniki tudi komentirajo. Ker je eden izmed ciljev tega prispevka primerljivost s predhodnimi raziskavami o e-orodjih v slovenskih občinah, smo zagotovili primerljivo metodologijo: analizirali smo samo uradne spletne strani občin, zato v analizo nismo vključili e-orodij, ki se pojavljajo na drugih portalih.

⁵ Zaznali smo, da imajo nekatere občine oblikovano posebno aplikacijo za dostop do javnih vsebin, in sicer »e-poslovanje« ali »e-demokracija«.

⁶ Vir podatkov za leto 2006 (glej Kvas, 2006), za 2009 (glej Maček et al., 2009).

⁷ Tukaj omenjamo nekaj predlogov za oblikovanje anket, in sicer naj se e-ankete dotikajo aktualnih dogodkov v občini in žgočih tem; vprašanja naj bodo jasna, odgovori večplastni in vedno naj bo dana možnost neutralnega odgovora. Čas anketnega vprašanja naj variira glede na tematiko oziroma problematiko in aktualnostjo. Rezultati naj bodo prikazani v številčni, odstotkovni in grafični obliki ter naj bodo ločeni glede na moški in ženski spol, saj se nemalokrat odgovori med spoloma precej razlikujejo.

⁸ Pri tem smo upoštevali prisotnost tega e-orodja na uradni spletni strani občin, tudi če se v času merjenja ni izvajala nobena anketa.

⁹ Forum naj bo razdeljen na poglavja glede na aktualne problematike; debata na določeno temo naj bo časovno omejena glede na aktualnost in nadzorovana s strani moderatorja. Moderator naj skrbi za nadzor nad debato v okviru civiliziranega kulturnega dialoga; v določenih časovnih intervalih naj naredi kratko analizo in povzemanje komentarjev, predlogov in mnenj občanov.

Zanimalo nas je tudi, na kakšen način občine zagotavljajo stik oziroma konzultacije občanov z županom in občinsko upravo. Ugotovili smo, da imajo vse slovenske občine objavljen e-poštni naslov (bodisi splošnega bodisi po področjih ali celo po posameznih zaposlenih javnih uslužben-cih). Kljub temu da se načini in aplikacije e-konzultacij med občinami zelo razlikujejo (*na primer aplikacije v obliki obrazcev, kamor občani vpisujejo predloge, mnenja, vprašanja, pobude in drugo; občine imajo takšne aplikacije različno poimenovane, in sicer »servis občanov«, »Kr.povej«, »pobude občanov«, »mnenje občanov«, »vprašajte župana«, »pišite nam«, »vprašanja občanov«, »vprašajte nas«, »vprašanja, pobude in kritike občanov«, »vi sprašujete, župan odgovarja«, »e-pobude« ter drugo*), lahko zapišemo, da občine nedvomno omogočajo možnost občanom, da vzpostavijo elektronsko komunikacijo.

Tabela 2: E-ORODJA V SLOVENSKIH OBČINAH

občine	število občin	spletna stran	e-orodja				komentiranje novic
			e-dostop	e-anketa	e-forum	e-pošta	
navadne	200 (100%)	200 (100%)	200 (100%)	32 (16%)	6 (3%)	200 (100%)	3 (1,5%)
mestne	11 (100%)	11 (100%)	11 (100%)	6 (54,5%)	2 (18,2%)	11 (100%)	0 (0%)
skupaj	211 (100%)	211 (100%)	211 (100%)	38 (18%)	8 (3,8%)	211 (100%)	3 (1,4%)

Vir: Raziskava »E-demokracija in e-participacija v slovenskih občinah« (2013).

Ob analiziranju uradnih spletnih strani občin, smo ugotovili, da velika večina občin redno osvežuje internetno stran z objavljanjem novic ter (prihajajočih) dogodkov. Opazili smo, da kar nekaj občin ponuja prijavo na e-novice, ki jih nato registrirani prejemajo v svoj e-poštni predal. Zanimivo pri tem pa je, da od 211 občin le tri (1,4%) omogočajo možnost komentiranja objav.¹⁰

Če posebej analiziramo mestne občine ugotovimo, da šest (56%) od skupno enajstih mestnih občin, kolikor jih imamo v Sloveniji, uporablja e-anketo kot orodje e-participacije; samo dve mestni občini (18%) imata na svoji uradni spletni strani aktiven e-forum. Izmed teh dveh mestnih občin omogoča ena občina (MO Nova Gorica) tudi e-anketo, s tem pa je edina občina v Sloveniji, ki svojih občanom nudi hkrati štiri orodja e-participacije (e-dostop, e-anketa oziroma posvetovanje, e-forum in e-pošto oziroma konzultacije). Nobena izmed mestnih občin pa ne dopušča komentiranja jav-

¹⁰ Gledano primerjalno z letom 2009: možnosti vnašanja komentarjev pod objave ni omogočala nobena od takratnih slovenskih občin.

nih objav in novic.¹¹ Glede na boljše organizacijske in finančne zmožnosti, ki jih imajo mestne občine v primerjavi z veliko večino navadnih občin, bi vendarle bilo pričakovati še nekoliko večjo angažiranost in pripravljenost omogočanja e-participacije občanov ter s tem krepitev e-demokracije.

V nadaljevanju naše analize e-orodij v slovenskih občinah smo zbrane podatke združili na dva načina, in sicer prvič, v skupine občin glede na njihovo velikost po številu prebivalcev,¹² ter drugič, občine smo uvrstili tudi v statistične regije. Če primerjamo skupine občin glede na velikost po številu prebivalcev (glej tabelo 3), ugotovimo, da v skupini občin z do 3.000 prebivalcev od 58 občin uporablja e-anketo oziroma e-posvetovanje osem (13,8%) občin. Tudi v skupini občin z od 3.001 do 5.000 prebivalcev je takšnih občin osem (od 53), kar znaša 15,1%. V naslednji skupini (občine, ki imajo med 5.001 do 10.000 prebivalcev) uporablja devet od 47 občin e-anketo oziroma e-posvetovanje, kar znaša 19,1%. V skupino občin, ki imajo med 10.001 in 15.000 prebivalcev, spada 19 občin in pri šestih (31,6%) najdemo e-anketo oziroma e-posvetovanje. V naslednji skupini (občine z od 15.001 do 20.000 prebivalcev) samo dve (11,8%) izmed 17 občin ponujata e-anketo oziroma e-posvetovanje; v skupini občin z med 20.001 in 30.000 prebivalcev (8 občin) pa je takšna občina le ena (12,5%). V zadnji dve skupini – torej največje občine glede na kriterij števila prebivalstva – spada devet občin. Od sedmih občin v skupini z od 30.001 do 100.000 prebivalcev tri (42,9%) ponujajo tovrstno e-orodje; izmed dveh največjih slovenskih občin (nad 100.000 prebivalcev) pa e-anketo oziroma e-posvetovanje najdemo pri eni (50%) občini. Če te podatke analiziramo glede na skupno število slovenskih občin (38), ki ponujajo svojim občanom e-anketo oziroma e-posvetovanje, ugotovimo, da 25 občin spada v prve tri skupine občin (z do 10.000 prebivalci; skupaj 158 občin), pri čemer znaša relativni delež občin z e-anketo oziroma e-posvetovanjem 15,8 odstotka. Pri občinah nad 10.000 prebivalci (skupaj 53 občin) pa je takih, ki prebivalcem ponujajo e-forum oz. e-posvetovanje, 13, pri čemer znaša relativni delež 24,5%. Podobno ugotovimo pri uporabi e-foruma. Od osmih občin, ki uporabljajo to e-orodje, jih šest sodi v manjše občine do 10.000 prebivalcev (relativni delež 3,8%), dve pa v večje občine nad 10.000 prebivalcev (relativni delež 3,8%). Glede na zbrane podatke lahko zapišemo, da se v večjih občinah nekoliko pogosteje kot v manjših odločajo (poleg e-dostopa in e-pošte) tudi za e-participacijo občanov s pomočjo e-ankete in e-foruma.

¹¹ Gledano primerjalno z nemestnimi oziroma navadnimi občinami: 32 (16%) od skupno 200 navadnih občin svojim občanom ponuja orodje e-anketa; šest (3%) jih ima vzpostavljen e-forum; tri občine (1,5%) pa omogočajo obiskovalcem komentiranje javnih objav in novic.

¹² Občine smo razvrstili v osem skupin, in sicer (1) občine do 3.000 prebivalcev; (2) občine od 3.001 do 5.000 prebivalcev; (3) občine od 5.001 do 10.000 prebivalcev; (4) občine od 10.001 do 15.000 prebivalcev; (5) občine od 15.001 do 20.000 prebivalcev; (6) občine od 20.001 do 30.000 prebivalcev; (7) občine od 30.001 do 100.000 prebivalcev in (8) občine nad 100.000 prebivalcev (več v Haček, 2011).

Tabela 3: E-ORODJA V SLOVENSKIH OBČINAH – SEZNAM GLEDE NA VELIKOST OBČIN PO ŠTEVILU PREBIVALCEV

skupina občin	število občin	spletna stran	e-orodja			
			e-dostop	e-anketa	e-forum	e-pošta
občine do 3.000 prebivalcev	58 (100%)	58 (100%)	58 (100%)	8 (13,8%)	3 (17,8%)	58 (100%)
občine od 3.001 do 5.000 prebivalcev	53 (100%)	53 (100%)	53 (100%)	8 (15,1%)	2 (3,8%)	53 (100%)
občine od 5.001 do 10.000 prebivalcev	47 (100%)	47 (100%)	47 (100%)	9 (19,1%)	1 (2,1%)	47 (100%)
občine od 10.001 do 15.000 prebivalcev	19 (100%)	19 (100%)	19 (100%)	6 (31,6%)	0 (0%)	19 (100%)
občine od 15.001 do 20.000 prebivalcev	17 (100%)	17 (100%)	17 (100%)	2 (11,8%)	0 (0%)	17 (100%)
občine od 20.001 do 30.000 prebivalcev	8 (100%)	8 (100%)	8 (100%)	1 (12,5%)	0 (0%)	8 (100%)
občine od 30.001 do 100.000 prebivalcev	7 (100%)	7 (100%)	7 (100%)	3 (42,9%)	2 (28,6%)	7 (100%)
občine nad 100.000 prebivalcev	2 (100%)	2 (100%)	2 (100%)	1 (50%)	0 (0%)	2 (100%)

Vir: Raziskava »E-demokracija in e-participacija v slovenskih občinah« (2013).

Občine smo združili tudi v dvanajst statističnih regij. Iz tabele 4 lahko razberemo, da imajo največji delež občin, ki imajo na uradni spletni strani e-anketo oziroma e-posvetovanje, Goriška, Obalno-kraška regija in Gorenjska regija, najmanjši delež takšnih občin pa je zaslediti v Zasavski in Spodnjeposavski regiji, kjer ni nobene takšne občine. Pri e-forumu pa nobena izmed slovenskih statističnih regij ni zastopana z več kot dvema občinama.

Tabela 4: E-ORODJA V SLOVENSKIH OBČINAH – SEZNAM GLEDE NA STATISTIČNE REGIJE

statistična regija	število občin	spletna stran	e-orodja			
			e-dostop	e-anketa	e-forum	e-pošta
Pomurska regija	27 (100%)	27 (100%)	27 (100%)	3 (11,1%)	1 (3,7%)	27 (100%)
Podravska regija	41 (100%)	41 (100%)	41 (100%)	6 (14,6%)	2 (4,9%)	41 (100%)
Koroška regija	12 (100%)	12 (100%)	12 (100%)	3 (25%)	0 (0%)	12 (100%)
Savinjska regija	33 (100%)	33 (100%)	33 (100%)	7 (21,2%)	1 (3%)	33 (100%)
Zasavska regija	3 (100%)	3 (100%)	3 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	3 (100%)
Spodnjeposavska regija	4 (100%)	4 (100%)	4 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	4 (100%)

statistična regija	število občin	spletna stran	e-orodja			
			e-dostop	e-anketa	e-forum	e-pošta
Jugovzhodna Slovenija	21 (100%)	21 (100%)	21 (100%)	4 (19%)	1 (4,8%)	21 (100%)
Osrednjeslovenska regija	26 (100%)	26 (100%)	26 (100%)	3 (11,5%)	1 (3,8%)	26 (100%)
Gorenjska regija	18 (100%)	18 (100%)	18 (100%)	5 (27,8%)	0 (0%)	18 (100%)
Goriška regija	13 (100%)	13 (100%)	13 (100%)	4 (30,8%)	1 (7,7%)	13 (100%)
Notranjsko-kraška regija	6 (100%)	6 (100%)	6 (100%)	1 (16,7%)	1 (16,7%)	6 (100%)
Obalno-kraška regija	7 (100%)	7 (100%)	7 (100%)	2 (28,6%)	0 (0%)	7 (100%)

Vir: Raziskava »E-demokracija in e-participacija v slovenskih občinah« (2013).

Sklep

S širitvijo IKT-a se krepi e-demokracija, z njo pa e-participacija, ki prek različnih e-orodij omogoča sodelovanje in vključenost državljanov oziroma občanov v procese oblikovanja odločitev, ki bi zadovoljile čim širšo javnost. Kot zapisano, e-demokracija ni pomembna le na nacionalni ravni, temveč tudi na lokalni, kar poudarja tudi leta 2003 sprejeta Strategija uvajanja e-poslovanja v lokalne skupnosti oziroma E-občine. Čeprav strategija natančno predvideva, kako naj se e-demokracija uvede v delovanje občin, moramo zapisati, da (glede na zbrane podatke) ostaja ta strategija le medel približek realnosti.

V prispevku nas je zanimala razširjenost uporabe e-demokracije med slovenskimi občinami v povezavi z vprašanjem nujenja orodij e-participacije občanom. Zato smo analizirali orodja e-participacije v slovenskih občinah, pri čemer smo ugotovili, da imajo vse občine (211) uradno spletno stran, e-dostop in e-pošto oziroma da omogočajo svojim občanom nekakšno obliko e-konzultacij. Če pogledamo druga e-orodja, ugotovimo, da e-anketo omogoča 38 občin od 211 (18%), e-forum pa le osem občin od 211 (3,8%). Če slednje primerjamo s podatki iz let 2006 in 2009, ugotovimo, da se število občin, ki imajo uradno spletno stran in na njej omogočajo e-dostop in e-pošto, povečuje; medtem ko se tako število kot tudi delež občin, ki svojim občanom ponujajo e-anketo in e-forum, zmanjšuje. Na podlagi zbranih podatkov lahko ugotovimo, da se v občinah z več kot 10.000 prebivalci nekoliko pogosteje odločajo (poleg e-dostopa in e-pošte) tudi za e-participacijo občanov s pomočjo e-ankete in e-foruma. Zgolj kot zanimivost izpostavljamo še dejstvo, da je večje deleže občin, ki imajo na uradni spletni strani e-anketo, zaznati v zahodni polovici Slovenije (Goriška, Gorenjska in Obalno-kraška statistična regija), v dveh statističnih regijah (Zasavska in Spodnjeposavska) pa nobena izmed občin svojim občanom ne omogoča e-ankete in e-foruma.

Glede na opravljeno analizo lahko zapišemo, da naša domneva – s širitvijo IKT-a se povečujejo možnosti e-participacije občanov, tako glede števila občin, ki občanom ponujajo orodja e-participacije, kot tudi same raznolikosti orodij e-participacije – na primeru slovenskih občin le delno drži. S širitvijo IKT-a se je res povečalo število občin, ki imajo svojo uradno spletno stran, na kateri ponujajo e-dostop in e-pošto oziroma kakšno drugo obliko e-konzultacij (minimalna zahteva iz leta 2003 sprejete Strategije); nasprotno pa ugotovimo pri drugih e-orodjih, saj se število občin, ki ponujajo e-anketo in e-forum, glede na prejšnja leta zmanjšuje. Opaziti je tudi, da se manjša število občin, ki bi svojim občanom hkrati ponujale več različnih e-orodij; le ena (mestna) občina ponuja štiri e-orodja.

Glede na to da je e-demokracija gotovo ena izmed poti v prihodnost in jo v številnih pogledih omenjajo kot rešitelja težav deficita participacije, s katerimi se spopadajo sodobne razvite demokracije, bo v Sloveniji na tem področju potrebnega še veliko dela. Slovenski e-upravi vsekakor manjka konceptualni premik v smeri k državljanom usmerjene in s strani civilne družbe vzpostavljene e-participacije – slednja namreč krepi sposobnost demokratične in pravne države, zagotavlja visoko stopnjo socialne kohezije in ne nazadnje pravičnosti pri odpravljanju vzrokov finančne in ekonomske krize. Po drugi strani pa se moramo zavedati, da e-orodja sama po sebi še ne zagotavljajo uspeha. Pri vzpostavljanju e-demokracije in e-participacije je vsekakor potrebna angažiranost obeh strani – tako institucij, ki bodo omogočala orodja e-participacije, kot tudi državljanov, da jih bodo uporabljali.

LITERATURA

- Clift, Steven (2004): E-government and Democracy: Representation and Citizen Engagement in the Information Age. Dostopno prek <http://www.publicus.net/articles/cliftegovdemocracy.pdf>, 19. 4. 2013.
- Clift, Steven (2006): E-democracy Resource Links. Dostopno prek <http://www.publicus.net/articles/edemresources.html>, 19. 4. 2013.
- Coleman, Stephen in John Götze (2001): Bowling Together: Online Public Engagement in Policy Deliberation. Dostopno prek <http://www.bowlingtogether.net/bowlingtogether.pdf>, 19. 4. 2013.
- Delakorda, Simon (2008): Izzivi tehnokratskega razumevanja e-participacije državljanov v slovenski e-upravi. Dostopno prek http://www.inepa.si/OLD/images/stories/delakorda_izzivi-tehnokratskega-razumevanja-e-participacije_nm-2008.pdf, 23. 8. 2013.
- Hacker, Kenneth in Jan A. G. M. van Dijk (2000): Digital Democracy: Issues of Theory and Practice. London: Sage.
- Haček, Miro (2011): Slovenija, država majhnih in šibkih občin? V Bačlija, Irena (ur.), Lokalna demokracija 4, Aktualni problemi slovenske lokalne samouprave, 65–82. Maribor: Inštitut za lokalno samoupravo in javna naročila.

- Hagen, Martin (1996): *A Road to Electronic Democracy?*. Giessen: Justus-Liebig University of Giessen.
- Norris, Pippa (2004): *Deepening Democracy via E-Governance*. Dostopno prek <http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/ Acrobat/World%20Public%20Sector%20Report.pdf>, 22. 4. 2013.
- Oblak, Tanja (2000): *Elektronska demokracija in nova prizorišča političnega delovanja*. Vregov zbornik 7: 121–131.
- Oblak, Tanja (2002): *Podobe elektronske demokracije*. Teorija in praksa 39 (2): 155–169.
- Oblak, Tanja (2003): *Izzivi e-demokracije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Pičman Štefančič, Polona (2008): *E-demokracija*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Riley, Thomas B. in Cathia Gilbert Riley (2003): *E-governance to E-democracy: Examining the Evolution*. Dostopno prek http://www.electronicgov.net/pubs/research_papers/tracking03/IntlTrackRptJune03no5.pdf, 19. 4. 2013.
- Trechsel, Alexander H., Raphael Kies, Fernando Mendez in Phillippe C. Schmitter (2003): *Evaluation of the Use of New Technologies in Order to facilitate Democracy in Europe: e-Democratizing the Parliaments and Parties of Europe*. Dostopno prek http://www.erepresentative.org/docs/6_Main_Report_eDemocracy-inEurope-2004.pdf, 22. 4. 2013.

VIRI

- (2013): *Raziskava »E-demokracija in e-participacija v slovenskih občinah«*. Ljubljana: Center za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij, Fakulteta za družbene vede.
- E-Envoy (2002): *In the service of democracy: A consultation paper on policy for electronic democracy*. Dostopno prek <http://europa.eu.int/idabc/servlets/Doc?id=23060>, 19. 4. 2013.
- Inštitut za elektronsko participacijo (2012): *Komentar: Kakšno je dejansko stanje e-participacije v slovenski javni upravi?*. Dostopno prek <http://www.inepa.si/component/content/article/151-komentar-stanje-e-participacije-slovenska-javna-uprava.html>, 23. 8. 2013.
- Kvas, Barbara (2005): *Spletni portal E-demokracija.si*. Dostopno prek <http://www.e-demokracija.si/2005/12/19/kako-do-e-demokracije-e-orodja/>, 22. 4. 2013.
- Kvas, Barbara (2006): *Elektronska demokracija v slovenskih občinah: diplomsko delo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Maček, Primož, Nataša Gorzeti, Maja Kastelic in Matej Jakša (2009): *E-participacija v slovenski lokalni samoupravi: raziskovalni seminar (mentor red. prof. dr. Mirko Vintar)*. Ljubljana: Fakulteta za upravo.
- Ministrstvo za informacijsko družbo (2003): *Strategija uvajanja e-poslovanja v lokalne skupnosti (e-občina)*. Dostopno prek http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/svlsrp.gov.si/pageuploads/lok-sam05/informatika/eobcina/sp_povzetek_strategije_e-poslovanja_lokalnih_skupnosti.pdf, 22. 4. 2013.
- MojaObcina.si (2013): *Lokalne novice, dogodki in zaposlitve na portalu Moja Obcina.si*. Dostopno prek <http://www.mojaobcina.si/>, 22. 4. 2013.

OECD (2003): Promise and Problems of E-democracy: Challenges of Online Citizen Engagements. Dostopno prek <http://www.oecd.org/governance/public-innovation/35176328.pdf>, 22. 4. 2013.

OZN (2005): United Nations Global E-Government Readiness Report 2005: From E-Government to E-Inclusion. Dostopno prek <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021888.pdf>, 22. 4. 2013.